

พุทธธรรมกับการเสริมสร้างความมั่นคงในทัศนะเชิงสังคมวิทยา Buddhadharma for Strengthening in Sociological Perspective

พระมหาพงษ์ประภากรณ์ วิสุทธิญาณเมธี

Phramaha Phongprabhakorn Visuddhiḷāṇamedhī

วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา

Wat Srikhomkham, Phayao Province

Corresponding Author, E-mail: phongmcu@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาแนวคิดสังคมวิทยา อันเป็นการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์อย่างเป็นระบบตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมด้านความเชื่อ ค่านิยม การศึกษา การประกอบอาชีพ การปกครอง เป็นต้น ส่วนสังคมวิทยาแนวพุทธศาสตร์ เป็นการศึกษาสังคมวิทยาที่ปรากฏในหลักการพระพุทธศาสนา และประยุกต์หลักพุทธธรรมในการแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้า โดยเฉพาะหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างความมั่นคง สามารถจำแนกได้ ดังนี้ 1. เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงแห่งชีวิต เช่น เบญจศีลเบญจธรรม อิทธิบาท 2. เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงแห่งสังคม เช่น ทิศ สังคหวัตถุ พรหมวิหาร 3. เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ เช่น สุขของคฤหัสถ์ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4. เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางการเมืองการปกครอง เช่น ระบบราชาธิปไตยหรือระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ต้องปกครองตามหลักทศพิธราชธรรม (ราชธรรม) จักรวรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุ กับระบบสาธารณรัฐที่ต้องปกครองตามลัทธิวชิรญาณธรรม และ 5. เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น เรื่องราวในวนโรปนสูตร

หลักพุทธธรรมในประเด็นดังกล่าวเป็นการพิสูจน์หลักการทางพระพุทธศาสนาที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล ประโยชน์สุข เป็นการอนุเคราะห์ชาวโลกอย่างแท้จริง พุทธธรรมจึงเอื้อประโยชน์ทั้งแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ หรือเป็นหลักธรรมที่มุ่งเน้นทั้งโลกุตระและโลกียะ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีหลักธรรมในมิติสังคมวิทยาที่

ครอบคลุมทั้งในระดับปัจเจกชน คือ การดำเนินชีวิตของแต่ละคน และระดับมหาชน คือ การใช้ชีวิตที่สัมพันธ์กันตั้งแต่ครอบครัวถึงประเทศชาติ

คำสำคัญ: พุทธธรรม; การเสริมสร้างความมั่นคง; สังคมวิทยาเชิงพุทธ

Abstract

This article is to study the concept of sociology which is concerned with human behavior according to scientific methodology. It is related to belief, value, education, career, government, etc. The Buddhist sociology is the study of sociology that appears in Buddhist principles and to apply the Buddha's teachings to solve the social problems and develop society to grow up. Especially, the Buddhaddhamma that strengthens the society in following aspects: 1) to strengthen life, for example Five Precepts (Sīla) and Five Virtues (Dhamma), Four Paths of Accomplishment (Aiddhipāda); 2) to strengthen society, for example Six Directions (Dissa), Four Bases of Sympathy (Saṅgahavatthu), Four Holy Abidings (Brammavihāra); 3) to strengthen economy, for example Four House-life Happiness (Gihisukha), Virtues Conducive to Benefits in the Present (Diṭṭhadhammikattha); 4) to strengthen government, for example Monarchy System or Absolute Monarchy System that follows the Ten Virtues of the King (Rājadhamma), Twelve Duties of a Universal King (Cakkavattivatta); and Four Ruler Bases of Sympathy (Rājasaṅgahavatthu) and Republic System that follows the Seven Conditions of Welfare (Aparihāra); and 5) to strengthen environmental conservation, for example the story of Vanaropana Sutta.

Buddhaddhamma as mentioned above, it is proved that Buddhist principles are really for support, peace, and happiness of the world. In addition, Buddhaddhamma is not only for the benefits of monks' life but also for laypeople's life. It is also called for Mundane and Supramundane Dhamma. Hence, Buddhism has the principles for personal life to support the quality of being an individual and for

community to support relationship between personal and family or society.

Keywords: Buddhadhamma; Strengthening; Buddhist Sociology

บทนำ

นักคิดชาวตะวันตกและชาวตะวันออกบางท่านมีมโนทัศน์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาว่า เป็นศาสนาที่ไม่เพียงละเลยมิติด้านสังคมเท่านั้น หากยังสนับสนุนให้คนหลีกเลี่ยงออกจากสังคม มุ่งเอาแต่ประโยชน์ส่วนตนอีกด้วย โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเถรวาท มุ่งสนใจแต่คำสอนที่ลุ่มลึกด้านปรัชญา ในขณะที่มิติทางสังคมและเศรษฐกิจของประชาชน กลับเพิกเฉยไม่ให้ความสำคัญใด ๆ ฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงเหมาะสำหรับบุคคลผู้สละบ้านเรือนออกบวชเป็นบรรพชิตเท่านั้น

มโนทัศน์ดังกล่าวทราบได้จากงานเขียนของ แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมัน ในหนังสือสังคมวิทยาตามแนวศาสนา อินดู และ พุทธศาสนาว่า “พระพุทธศาสนาไม่มีคำสอนเกี่ยวกับเศรษฐกิจและจริยศาสตร์เชิงสังคม ... มีเป้าหมายเพียงเพื่อหลุดพ้นส่วนตัวเท่านั้น” (Gnanarama, 1996: 7) นอกจากนี้ ที อาร์ วี มูรติ (T.R.V. Murati) นักคิดคนสำคัญชาวอินเดีย ก็มโนทัศน์ในลักษณะคล้ายกับแมกซ์

เวเบอร์ ซึ่งสามารถศึกษาได้จากงานเขียนเรื่องสาระสำคัญแห่งปรัชญาพุทธศาสนาว่า “พระอรหันต์เมื่อบรรลุเป้าหมาย (นิพพาน) ก็พอใจในการปลีกวิเวกอยู่ผู้เดียว ท่านไม่มีความกระตือรือร้นในการที่จะใส่ใจช่วยเหลือบุคคลอื่น ๆ เลย ฉะนั้น อุดมคติของพระอรหันต์จึงแสดงถึงอุดมคติที่คับแคบเห็นแก่ตัว” (Murati, 2003: 263)

อย่างไรก็ตาม มีนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับมโนทัศน์ดังกล่าว เพราะนอกจากจะมองพระพุทธศาสนาในแง่มุมเดียวแล้ว ยังเป็นการศึกษาไม่ครอบคลุมทุกด้านอีกด้วย นับว่าเป็นการพลาดโอกาสที่จะศึกษาพระพุทธศาสนาเชิงลึกและรอบด้านอย่างน่าเสียดาย มโนทัศน์ของนักคิดทั้งสองเป็นสมมติฐานที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานข้อมูลขั้นต้น คือ พระไตรปิฎก ท่านดับบิว ราหุล (W. Rahula) พระมหาเถระนักปราชญ์ชาวศรีลังกา แสดงมโนทัศน์เกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้อย่างน่าสนใจในหนังสือ “พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร” ว่า

ความเชื่อที่ว่า การที่จะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ได้ จะต้องปลีกชีวิตออกไปเลยนั้นเป็น

ความเข้าใจผิด นับเป็นความเชื่อที่ขาด
ดุลยพินิจอย่างยิ่ง มีหลักฐานมากมาย
ในวรรณคดีทาง พระพุทธศาสนาที่
ระบุว่า บุรุษและสตรีผู้มีชีวิตอยู่แบบ
ครองเรือนธรรมดาสามีญ ก็สามารถใช้
ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าได้
อย่างมีผลสำเร็จ และยังสามารถบรรลุ
พระนิพพานได้ (Rahula, 1978: 81)

ท่านยังกล่าวต่อไปในหนังสือ
เล่มเดียวกันอีกว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้
ทรงแยกชีวิตออกจากแวดวงของภูมิ
หลังทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ ทรง
พิจารณาสิ่งแวดล้อมของชีวิต
ทุกด้าน ทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจและ
การเมือง คำสอนของพระองค์เกี่ยวกับ
ปัญหาทางด้านจริยธรรม จิตใจและ
ปรัชญา ล้วนเป็นที่รู้จักกันดีทั่วไป แต่
เป็นที่รู้จักน้อย โดยเฉพาะในประเทศ
ตะวันตก คือ คำสอนที่เกี่ยวกับสังคม
เศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งกระจายอยู่
ในคัมภีร์ดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา
(Rahula, 1978: 83)

บทความนี้นอกจากจะมุ่ง
ศึกษาและอภิปรายถึงแนวคิดและหลัก
พุทธธรรมตามแนวสังคมวิทยาแล้ว
ยังให้ความสนใจศึกษาหลักพุทธธรรมที่
สัมพันธ์กับสังคมอีกด้วย โดยจะใช้
วิธีการของสังคมวิทยาเป็นกรอบ
แนวคิดในการวิเคราะห์และอธิบาย
เมื่อศึกษาแล้วอาจทราบได้ว่า พระ
จริยวัตรของพระพุทธเจ้าและหลัก

พุทธธรรมสามารถอำนวยความสะดวก
ให้แก่มวลมนุษยชาติได้อย่างแท้จริง

เนื้อเรื่อง

แนวคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับ สังคมวิทยา

หากถามว่า วิชาการนี้มีมาแต่
สมัยใด นักสังคมวิทยาหลายท่านได้
กล่าวเป็นแนวเดียวกันทั้งตะวันตกและ
ตะวันออกว่า แนวความคิดทางสังคม
วิทยาได้มีมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว
ข้อเขียนของเพลโต โดยเฉพาะใน
หนังสือชื่อ The Republic (อุดมรัฐ) มี
หลักสังคมวิทยาอยู่มาก ซึ่งเพลโตได้
เขียนขึ้นมาเพื่อบรรยายสภาพสังคม
และรัฐที่เลอเลิศที่สุดว่า ในอุดมรัฐของ
เพลโตมีแต่ความ ผาสุก เพราะ
ผู้ปกครองเป็น “ราชาปราชญ์” และ
งานเขียนอีกชิ้นหนึ่งที่มีแนวคิดทาง
สังคมวิทยาเช่นกัน คือ ยูโทเปีย
(Utopia) ของโทมัส มอร์ (Thomas
More) ซึ่งได้บรรยายถึงสังคมที่พึง
ปรารถนา เป็นสังคมอุดมคติมีความ
สมบูรณ์พร้อมทุกอย่าง แม้แต่ใน
หลัก การ หลาย อย่าง ของ
พระพุทธศาสนาก็เข้าลักษณะแห่งการ
เป็นสังคมวิทยา เช่น เรื่องทศ 6 ได้
บรรยายถึงหน้าที่อันควรปฏิบัติต่อ
บุคคลที่มีฐานะต่าง ๆ กัน เป็นต้น โดย
ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงคัมภีร์พระเวท
อุปนิษิต มหาภารตะของอินเดียก็ได้

ล้วนแล้วแต่ถือว่า มีเรื่องราวเกี่ยวกับ เนื้อหาของสังคมวิทยายุคแรกอย่างไม่ต้องสงสัย และถือว่ามียุ่่มากกว่างานของเพลโตเสียอีก เพียงแต่ไม่ได้เรียกชื่อว่าสังคมวิทยาเท่านั้นเอง

สังคมวิทยาเป็นสาขาวิชา วิทยาศาสตร์ทางสังคมสาขาหนึ่ง ซึ่งอยู่ในกลุ่มวิชาทางสังคมศาสตร์ (Social Science) จุดกำเนิดของศาสตร์อันเป็นที่ยอมรับ เกิดขึ้นเมื่อร้อยกว่าปี เมื่อ ออกัสต์ ค็องท์ (Auguste Comte ค.ศ. 1798-1857) นักปรัชญาสังคมชาวฝรั่งเศสเป็นผู้ที่ทำให้สังคมวิทยาสัมัยใหม่เป็นที่รู้จัก เขาเป็นผู้บัญญัติศัพท์คำว่า สังคมวิทยา (Sociology) (จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, 2543: 3) ขึ้นในปี ค.ศ. 1838 และนำเอาระเบียบวิธีวิจัยวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมาใช้ในการศึกษาสังคม ดังนั้น จึงได้รับการยกย่องว่าเป็น “บิดาของสังคมวิทยา” ศาสตร์นี้ได้แตกออกไปอีกหลายสาขา เช่น สังคมวิทยาชนบท สังคมวิทยานคร สังคมวิทยาการเมือง สังคมวิทยาการศึกษา สังคมวิทยาศาสนา

สังคมวิทยา (Sociology) มาจากศัพท์ 2 ศัพท์ด้วยกัน คือ “Socius” หรือ “Socia” เป็นภาษาละติน มีความหมายว่า “เพื่อน” (Companion) กลุ่มคน หรือสังคม (Society) และคำว่า “Logos” หรือ

“Logia” เป็นภาษากรีก มีความหมายว่า “ถ้อยคำ” (Word) หรือ “ความรู้” (Knowledge) และ “การศึกษา” (Study) เมื่อรวมคำทั้งสองนี้เข้าด้วยกัน แปลว่า “การพุดคุยเกี่ยวกับสังคม” หรือ “วิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับชีวิตทางสังคมมนุษย์ กลุ่มคนและสังคม” (Kumar, 2005: 8)

ความหมายของสังคมวิทยา ดังกล่าวข้างต้นมีผู้ไม่เห็นด้วยหลายท่าน เพราะการนำศัพท์คนละภาษามาใช้รวมกันเป็นเป็นคำ ๆ เดียวกัน ดูไม่เป็นการเหมาะสม J.S. Mill ซึ่งไม่เห็นด้วย จึงใช้คำว่า “Ethnology” (ชาติพันธุ์วิทยา) เพราะเป็นคำกรีกแท้ แต่ไม่นิยมใช้กันเท่าใดนัก ต่อมาปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 Herbert Spencer ได้ใช้คำว่า “Sociology” เป็นหัวข้อในการเขียนหนังสือเรื่องราวเกี่ยวกับสังคมมนุษย์ คำว่า “Sociology” จึงเป็นที่แพร่หลายและนิยมใช้มาแต่บัดนั้น

อย่างไรก็ตาม คำว่า สังคมวิทยา มีความหมายหรือคำจำกัดความแตกต่างกันออกไปตามความคิดเห็นของปราชญ์แต่ละท่าน เช่น Sorokin ได้ให้คำจำกัดความสังคมวิทยาไว้ว่า “สังคมวิทยา เป็นวิทยาศาสตร์ทั่วไปที่ว่าด้วยปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมในส่วนที่เกี่ยวข้องซึ่งกันและกันตามรูปแบบ และตามประเภทอันมี

ลักษณะโดยเฉพาะของปรากฏการณ์ทางธรรมชาตินั้น ๆ” (คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, 2541: 11) A.W. Green กล่าวว่า สังคมวิทยา เป็นศาสตร์สังเคราะห์และเป็นศาสตร์ที่ศึกษากฎระเบียบทั่วไปเกี่ยวกับสัมพันธ์ภาพทางสังคมทุกด้านของมนุษย์ (Kumar, 2005: 8)

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2524: 375) อธิบายว่า สังคมวิทยาเป็นการศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์ในเรื่องปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ของมนุษย์ในกลุ่ม และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาวะแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ดังนั้น เนื้อหาสำคัญของสังคมวิทยาจะเน้นกลุ่มบุคคลมากกว่าปัจเจกชน เช่น การศึกษาว่าอะไรเป็นปัจจัยที่ทำให้กลุ่มดำรงอยู่ อะไรเป็นปัจจัยที่ทำให้กลุ่มเปลี่ยนแปลง และสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นภายในกลุ่ม

กล่าวโดยสรุป สังคมวิทยาเป็นการศึกษาถึงพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์อย่างเป็นระบบ ตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ และสิ่งที่นักสังคมวิทยาสนใจศึกษา คือ พฤติกรรมของกลุ่มมนุษย์ทุกด้าน เช่น พฤติกรรมทางด้านความเชื่อ ด้านเลี้ยงดูสมาชิกใหม่ ด้านการประกอบอาชีพ

ด้านการศึกษา ค่านิยม สถาบันการผลิต การบริโภค การปกครอง

แนวคิดสังคมวิทยาตามแนวพุทธ

สังคมวิทยาแนวพุทธศาสตร์ หมายถึง การศึกษาหรือการวิเคราะห์เนื้อหาวิชาสังคมวิทยาที่ปรากฏอยู่ในหลักการแห่งพระพุทธศาสนา อันมีหลักพุทธธรรม วิถีปฏิบัติ ความเชื่อ ความเลื่อมใส พิธีกรรมและบทบาทหน้าที่ขององค์การสถาบันทางพุทธศาสนาที่มีต่อบุคคล สังคมและสิ่งแวดล้อม ประการสุดท้าย คือ การประยุกต์หลักการแห่งพระพุทธศาสนาในการแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น

ส่วนท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อสังคมอินเดีย รวมถึงการมีส่วนร่วมในการเข้าไปปรับปรุง เปลี่ยนแปลง แก้ไข และหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและสิ่งแวดล้อม จะนำมากล่าวประกอบการศึกษาในบางประเด็นดังต่อไปนี้

นับแต่ที่ตรัสรู้ตรากบฏจนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธองค์ได้ทำงานเผยแผ่ ทรงจาริกออกสั่งสอนพุทธธรรมเพื่อประโยชน์แก่สังคมชาวโลกอย่างจริงจัง เป็นเวลา 45 พรรษา ทรงโปรดคนทุกชั้นวรรณะไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์

ศุทร และจันทาล แม้แต่โจรผู้ร้าย โดยเปิดโอกาสให้ทุภวรรณะสามารถเข้ามาบวชในพระศาสนาของพระองค์ มีคนชั้นสูงจำนวนมากได้ละความมั่งมีสุขสบายออกบวชศึกษาธรรมของพระองค์แล้ว ร่วมทำงานอย่างเสียสละ อุทิศตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ทรงจาริกพร้อมพระสาวกไปยังแคว้นแคว้นต่าง ๆ และเข้าถึงคนทุกชั้น ทำให้บำเพ็ญประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง

หากพิจารณาผลงานที่ทรงบำเพ็ญ จะมองเห็นพุทธกิจที่ทรงทำที่สำคัญ หลายอย่าง เช่น (1) ทรงพยายามล้มล้างความเชื่อมงายในเรื่องพิธีกรรมอันเหลวไหลต่าง ๆ โดยเฉพาะการบูชายัญ ด้วยการสอนให้เห็นถึงความเสียหายและการไร้ผลของพิธีกรรมซึ่งได้สร้างความทุกข์ร้อน และความตายให้แก่มนุษย์และสัตว์เป็นจำนวนมาก (2) ทรงสอนให้เลิกเชื่อถือยึดมั่นในเรื่องวรรณะ ที่เอาชาติกำเนิดมาขีดชั้นจำกัดสิทธิ และโอกาสทั้งทางสังคมและจิตใจของมนุษย์ (3) ทรงตั้งคณะสงฆ์ที่เปิดรับคนจากทุภวรรณะให้เข้ามาสู่ความเสมอภาคกัน เหมือนทะเลที่รับน้ำจากแม่น้ำทุกสายกลมกลืนเข้าเป็นหนึ่งเดียวกัน ทำให้เกิดสถาบันวัด ซึ่งต่อมากลายเป็นศูนย์กลางเผยแผ่วัฒนธรรมและการศึกษาที่สำคัญยิ่ง (4) ทรงสอนพุทธธรรมด้วยภาษาสามัญที่ประชาชนเข้าใจ

เพื่อให้คนทุกชั้น ทุกระดับการศึกษาได้รับประโยชน์จากพุทธธรรมทั่วถึงกัน (5) ทรงให้สิทธิสตรีที่จะได้รับประโยชน์จากพุทธธรรม เข้าถึงจุดหมายสูงสุดที่พุทธธรรมจะให้เข้าถึงได้เช่นเดียวกับบุรุษ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2539: 7) นับว่าเป็นความกล้าหาญในท่ามกลางสภาพแวดล้อม บริบททางสังคมอินเดียที่พราหมณ์เป็นผู้ผูกขาดในด้านความคิดจิตวิญญาณศาสนา และในเวลานั้น (ก่อน ค.ศ. 500) สตรีได้สูญเสียสถานภาพ เสรีภาพหรือความเป็นปัจเจกบุคคลในทางศาสนา แม้จะมีบ้างแต่ก็เพียงเล็กน้อย นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของสตรี คือ จุดเริ่มต้นแห่งการให้การยอมรับและให้ความยุติธรรมแก่สตรี เป็นการเปิดยุคใหม่และกรุยทางสำหรับงานส่งเสริมสิทธิเสรีภาพ เสมอภาคระหว่างเพศอันจะมีมาภายหลัง

วิเคราะห์หลักพุทธธรรมกับการเสริมสร้างความมั่นคง

มนุษย์ไม่อาจอยู่โดดเดี่ยวเพียงลำพังได้ จำเป็นต้องอยู่และมีความสัมพันธ์กับคนอื่นเสมอ ทั้งนี้เพื่อจะได้ร่วมกันสนองความต้องการและร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นด้านชีวภาพ กายภาพและจิตวิทยา เมื่อมนุษย์มาอยู่

ร่วมกันเป็นสังคม ย่อมจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กันทางสังคม (Social Interaction) แต่มนุษย์มาจากภูมิหลังต่างกัน เช่น ครอบครัว การศึกษาอบรม ความรู้สึก ทศนคติ พฤติกรรมที่แสดงออกย่อมแตกต่างกันไป บางพฤติกรรมก่อให้เกิดปัญหาความวุ่นวายขึ้นในสังคม ดังนั้น สังคมจึงกำหนดแนวทางแก้ไขเพื่อเป็นมาตรการในการควบคุม โดยตั้งกฎเกณฑ์ให้สมาชิกในสังคมถือปฏิบัติเป็นแนวทางเดียวกันที่เรียกว่า การจัดระเบียบสังคม (Social Control) ให้สอดคล้องกับบทบาทและหน้าที่ของบุคคลในสังคมอย่างถูกต้องเหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นสถานภาพพ่อแม่ ครูและนักเรียน ผู้นำและประชาชน ฯลฯ ระเบียบเหล่านี้มาเป็นรูปแบบของข้อบังคับ จารีต ประเพณี และกฎหมาย เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม กฎหมายอาจควบคุมได้แต่เฉพาะพฤติกรรมทางกาย และวาจาเท่านั้น มิอาจควบคุมไปถึงจิตใจได้ ดังนั้น ศาสนาจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญเพื่อควบคุม กล่อมเกล่าพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมทั้งทางกาย วาจาและใจ โดยผ่านหลักคำสอนด้านคุณธรรม จริยธรรมและการปฏิบัติคำสอนทางศาสนาจึงเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นเสมือนเข็มทิศที่จะชี้นำคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นสถาบันหนึ่งของสังคม มีหลักธรรมให้คนในสังคมนำไปปฏิบัติ หลักธรรมมีหลายระดับ ทั้งสำหรับผู้ครองเรือนหรือผู้ดำรงอยู่ในสังคมและผู้สละเรือนทั้งคำสอนเพื่อประโยชน์ทางวัตถุและเพื่อประโยชน์ทางจิตใจ ในที่นี้จะเลือกนำมาเสนอเฉพาะหลักธรรมที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของผู้ครองเรือนบางส่วนเท่านั้น ดังจะกล่าวเป็นลำดับไป

1. หลักพุทธธรรมเพื่อความมั่นคงแห่งชีวิต

หลักพุทธธรรมที่เป็นไปเพื่อความดำรงแห่งชีวิต ในที่นี้ คือ กุศลกรรมบถ 10 ประการ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2545: 17-18) เป็นพุทธจริยธรรมขั้นพื้นฐาน เป็นเบื้องต้นของธรรมจริยาและยังเป็นพื้นฐานของคุณธรรมขั้นสูง ๆ ขึ้นไป จริยธรรมในระดับนี้เป็นจริยธรรมที่จำเป็นทั้งต่อตนเองและสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นหลักมนุษยธรรมนั่นเอง ซึ่งจะทำให้ผู้ปฏิบัติได้พัฒนากาย วาจาและใจไปพร้อมกันหรือควบคุมตนให้ได้ทางกาย และวาจาก่อนเป็นอย่างน้อย แม้แต่การประพฤติตามหลักเบญจศีลหรือศีล 5 ที่เป็นส่วนเบื้องต้นของธรรมจริยา 10 ประการ ก็ยังชื่อว่า เป็นคนมีศีลธรรม และยังมีเบญจธรรม อันได้แก่ธรรม 5 ประการ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติฝ่าย

ธรรมที่สนับสนุนการปฏิบัติฝ่ายศีลให้สมบูรณ์ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติควบคู่กัน นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมเรื่องสติสัมปชัญญะ หิริโอตตปปะ รวมถึงการเว้นจากสิ่งเลวร้าย คือ กรรมกิเลสและอบายมุข เป็นต้น ในด้านการรับผิดชอบต่องาน เช่น อิทธิบาท 4 ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ช่วยให้การทำงานบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่ไม่เหลือวิสัยเกินไป ประกอบด้วย (1) ฉันทะ รักงาน มีความปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งขึ้น (2) วิริยะ มีความเพียรขยัน อดทน ไม่ท้อถอย (3) จิตตะ มีจิตใจแน่วแน่มั่นคง ไม่ปล่อยจิตให้ฟุ้งซ่าน และ (4) วิมังสา ไตรตรองด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผล ตรวจสอบ วางแผน คิดค้นวิธีแก้ไขปัญหา (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 306: 277) เป็นต้น ทั้งนี้ยังมีหลักธรรมที่กล่าวถึงโทษของความเกียจคร้านในการทำงาน ที่มีอยู่ในหลักอบายมุขไว้อีกหลายประการ

2. หลักพุทธธรรมเพื่อความมั่นคงแห่งสังคม

นอกจากนั้น ยังแสดงถึงหลักธรรมที่พึงปฏิบัติต่อกันของบุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ทางสังคมประดุจทิศที่อยู่รอบตัวที่เรียกว่า ทิศ 6 (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2545: 21) เป็นหลักปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยดีมีลักษณะถ้อยทีถ้อย

อาศัย ต่างก็เห็นคุณค่าของกันและกัน อันจะช่วยให้สังคมเกิดการประสานร่วมมือมีความสมานสามัคคีเป็นปึกแผ่น มีความเจริญรุ่งเรืองวัฒนาและสันติสุข นั่นคือ ทุกคนต้องรู้จักทิศต่าง ๆ ทั้ง 6 รวมทั้งรู้หน้าที่ของตนที่จะพึงปฏิบัติต่อกิศนั้น ๆ แล้วปฏิบัติด้วยความจริงใจและจริงจัง และให้รู้จักคบมิตร คือรู้จักแยกแยะชนิดของมิตรแท้ มิตรเทียม

หลักธรรมปฏิบัติประการที่สอง ส่งเสริมชีวิตที่ดีร่วมกัน อันจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจผู้อื่นไว้ได้ คือ *สังคหวัตถุ* 4 อย่าง ได้แก่ (1) ทาน การให้ปัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สงเคราะห์ช่วยเหลือ ทั้งกำลังทรัพย์ ให้ความรู้ ศิลปวิทยา (2) เปยยวจา (ปิยวาจา) กล่าวคำสุภาพ ไพเราะน่าฟัง มีเหตุผล (3) อตถจริยา ประพฤติสิ่งที่ตนประโยชน์แก่ผู้อื่น และ (4) สมานัตตตาวางตนเสมอต้นเสมอปลาย ต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบ (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 313: 295)

หลักธรรมประการต่อมา คือ *พรหมวิหาร* หรือ *อัปมัณฺญา* คุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐของผู้ทรงคุณความดียิ่งใหญ่ มี 4 ประการ ได้แก่ (1) เมตตา ความรักปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข (2) กรุณา ความสงสารช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ (3) มุทิตา มีความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีความสุข

เมื่อเขาประสบผลสำเร็จเพราะทำดี และพร้อมที่จะสนับสนุน (4) อุเบกขา ความรู้จักวางใจเป็นกลาง มองตามความเป็นจริง ไม่เอนเอียงเพราะรัก และชัง มองเห็นการที่บุคคลได้รับผลดี หรือชั่วสมควรแก่เหตุที่เขากระทำ พร้อมวินิจฉัยให้ไป ตามธรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 35 ข้อ 691: 437)

3. พุทธธรรมเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

นอกจากจะมีหลักธรรมดังกล่าวมา เป็นหลักครองตน ครองงาน และครองคนแล้ว พระพุทธศาสนายังมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจอีกด้วย โดยได้แสดงถึง สุขของคฤหัสถ์ (กามโมคคิสุข) หรือสุขของผู้ครองเรือน สุขอันเกิดจากการตั้งตัวได้ ไว้ 4 ประการ คือ (1) ความสุขที่เกิดจากการมีทรัพย์ ที่หามาได้ด้วยความสามารถ มีทรัพย์ (อตถิสุข) (2) สุขจากการใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้โดยชอบ เลี้ยงตัวเอง คนที่ควรเลี้ยงและบำเพ็ญประโยชน์ (โมคคสุข) (3) สุขจากการไม่เป็นหนี้ ไม่ติดค้างใคร (อานณิสุข) และ (4) สุขจากการทำงานที่ปราศจากโทษ อิ่มเอิบใจว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย (อนวัชชสุข) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 21 ข้อ 62: 105-107)

จากนั้น สอนคฤหัสถ์ถึงวิธีการที่จะบรรลุประโยชน์สุขดังกล่าว โดยยึดหลักธรรม ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 23 ข้อ 54: 340-342) ได้แก่

(1) อุฏฐานสัมปทา มีความขยันหมั่นเพียรในการทำงาน ฉลาดในการแสวงหาทรัพย์ มีคุณสมบัติของพ่อค้า พร้อม 3 (ปาปณิกธรรม) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 20 ข้อ 20: 163) ไม่เกียจคร้านในงาน โภคะใหม่ก็ไม่เกิด โภคะเก่าที่มีอยู่ก็หมดไป และเอาใจใส่ในงานระมัดระวังไม่ให้เสื่อมเสีย ให้งดเว้นจากการขายของที่มีพิษมีโทษ (มิจฉวณิซชา) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 22 ข้อ 177: 295) คำนึงถึงคุณภาพของสินค้า ซึ่งไม่เป็นอันตรายต่อคน ต่อสิ่งแวดล้อม

(2) อารักขสัมปทา การรักษาทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความยากลำบาก ไม่เป็นผู้มัวเมาประมาท หากของหายของหมดให้รู้จักหามาไว้ ของเก่าของชำรุดรู้จักบูรณะซ่อมแซม ตั้งอยู่ในศีลธรรม ตามหลักธรรมข้อ กุลจิรัฏฐิติธรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 21 ข้อ 258: 375-376) การบริโภคใช้สอยให้ยึดหลักประโยชน์สูงสุดประหยัดสุด สามารถอดและทนได้ โดยการอดต้องอดต่อสิ่งที่ชอบ และทนต่อสิ่งที่ไม่ชอบได้ อีกทั้งเว้นจากอบายมุข 6

(พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 247-253: 202-205) อันเป็นทางนำไปสู่การสูญเสียทรัพย์ คือ ชอบดื่มน้ำเมา ชอบเที่ยวกลางคืน ชอบดูการเล่น ดิถการพนัน คบคนชั่วมิตร และเกียจคร้านทำงาน ในอบายมุข 4 กล่าวถึงนอกเหนือจากนี้ คือ เป็นนักเลงผู้หญิง (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 23 ข้อ 54: 342-343)

(3) กัลยาณมิตรตตา การคบคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกเสวนาสำเนียงศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา เป็นที่ปรึกษาช่วยเหลือแนะนำในสิ่งที่ประโยชน์ในชีวิตและงาน

(4) สมชีวิตา มีความเป็นอยู่เหมาะสม รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายไม่ให้ฝืดเคืองและฟุ่มเฟือย มีอรรถประโยชน์ในการบริโภคด้วยความพอเพียง ใช้ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ทั้งตนและคนรอบข้างตามหลักธรรม *โภคาทียะ* (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 22 ข้อ 41: 64-66) รู้จักแบ่งสรร *โภคะ* ตามหลัก (*โภควิภาค*) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 265: 211-212) ได้อย่างถูกต้องเป็นสัดส่วน

เมื่อรู้จักวางแผนในการบริโภค ใช้สอยและการออมอย่างเป็นระบบย่อมจะก่อให้เกิดความมั่นคงในทาง

สังคมและในทางเศรษฐกิจ ของแต่ละคนแต่ละครอบครัวอยู่ไม่น้อย ซึ่งอาจช่วยแก้ปัญหาสังคมโดยรวมได้ด้วย เศรษฐกิจก็จะสามารถพัฒนาได้อย่างยั่งยืน

4. พุทธธรรมสำหรับการเมืองการปกครอง

ในสมัยพุทธกาลมีระบบการปกครองอยู่ 2 ระบบ คือ 1) ระบบราชาธิปไตย หรือ ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) ที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาดในการปกครองเพียงผู้เดียว และ 2) ระบบสาธารณรัฐ (Republic) ระบบอบสามัคคีธรรม เป็นการปกครองที่ประกอบด้วยกลุ่มชนหลายเผ่า มีการคัดเลือกคณะบุคคลซึ่งเป็นบุคคลชั้นสูงเข้ามาบริหารประเทศตามวาระหรือแบ่งหน้าที่กันทำในเรื่องต่าง ๆ ตามที่ตกลงกัน และมีการเลือกหัวหน้าขึ้นมาเป็นประมุขของแคว้น

แม้ว่าพระพุทธเจ้ามิได้มีพระประสงค์ให้ภิกษุ ซึ่งเป็นสาวกของพระองค์ท่านเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือสนับสนุนระบบการปกครองระบบใดระบบหนึ่งโดยเฉพาะ ไม่ว่าจะเป็นราชาธิปไตยหรือสามัคคีธรรม แต่พระองค์ก็ได้วางหลักธรรมสำหรับนักปกครองให้ปฏิบัติ เพื่อให้การปกครองระบบนั้น ๆ ให้เป็นไปด้วยดี และประสบผลสำเร็จในการปกครอง เพื่อ

ประโยชน์แก่สังคมและประชาชน ได้มากที่สุด ซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของการการบริหารบ้านเมือง

หลักสูงสุดในการปกครองตามหลักการของพระพุทธศาสนา คือ การปกครองโดยธรรม เพราะการมีหลักธรรมและศีลธรรมของผู้ปกครองเป็นสิ่งจำเป็น ที่จะเหนี่ยวรั้งไม่ให้ผู้มีหน้าที่ปกครองมีพฤติกรรมไปในฝ่ายต่ำฝ่ายอุกฤษฏ์ อีกทั้งจะช่วยทำให้มีความเหมาะสมแก่ฐานะตำแหน่งด้วย ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นการปกครองของนักปกครองในสมัยอดีตที่ผู้ปกครองจะใช้อำนาจประกอบกับหลักธรรมของผู้ปกครอง กฎหมายและจารีตประเพณีเป็นที่ตั้ง หรือแม้แต่การปกครองในสมัยปัจจุบันที่มีความเจริญในด้านต่างๆ เกิดขึ้นเป็นอันมาก ผู้ปกครองยังจำเป็นต้องมีหลักในการปกครอง เหตุที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะว่าในทางปฏิบัตินั้น แม้บทบัญญัติที่ใช้เป็นบรรทัดฐานของการปกครองจะดีเพียงใด แต่ผลของการปฏิบัติย่อมจะขึ้นอยู่กับคุณธรรมของผู้ใช้อำนาจหรือผู้ปกครองมากที่สุด ดังจะเห็นอยู่เสมอ ๑ ว่าภายใต้การบังคับแห่งบทบัญญัติอันเดียวกัน นักปกครองคนหนึ่งจะสร้างความรุ่งเรือง ความร่มเย็นเป็นสุขให้แก่ชุมชนได้ดี แต่นักปกครองอีกคนหนึ่งอาจกระทำการให้เกิดผลในทางตรงกันข้ามขึ้นได้

ดังนั้น ผู้ปกครองที่ตื่นอกจากจะมีสติปัญญา มีความรู้ความสามารถแล้ว ยังจะต้องมีคุณธรรมกำกับและสะสมไว้พอที่ธรรมนี้จะซึมซับเข้าไปประทับเป็นเรือนใจ แปรเปลี่ยนพื้นอัธยาศัยเก่าซึ่งเป็นอย่างอื่น ให้เป็นไปตามชนิดแห่งธรรมนี้อีกด้วย การมีคุณธรรมของผู้ปกครองย่อมเป็นส่วนสำคัญที่จะบันดาลผลให้เป็นไปตามเจตนารมณ์แห่งบทบัญญัติที่กำหนดไว้ได้ การที่ผู้ปกครองมีคุณธรรมย่อมจะเป็นที่พึงพอใจ และทำให้ผู้อยู่ในการปกครองประพฤติปฏิบัติตามและมีความสุขไปด้วย คงไม่เป็นการกล่าวเกินเลยไปนัก ถ้าจะพูดว่าผู้ปกครองบ้านเมืองเป็นเหตุแห่งความเสื่อมสลายหรือความเจริญรุ่งเรือง สุขสงบร่มเย็น ความทุกข์ร้อนของประชาชนพลเมือง ดังใน *ธัมมิกสูตร* ได้ชี้ให้เห็นถึงคุณธรรมของผู้นำเป็นมูลเหตุ เป็นกุญแจนำไปสู่ประโยชน์สุขของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั้งหมดอย่างไร

“เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจำฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ในเมื่อโคจำฝูงไปคดเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้น ก็จะประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็จะอยู่เป็นทุกข์”

“เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้น ก็จะประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากพระราชาดังอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นสุข” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 28 ข้อ 104-107: 21)

ข้อความที่ยกมาอ้างนั้น แสดงให้เราได้เห็นว่า ทำอย่างไรฝ่ายปกครองจึงเป็นแบบอย่างที่ถูกต้องก่อนที่จะคิดว่ามหาชนจะเป็นคนดีได้อย่างไร ความคิดอ่านประการแรกของฝ่ายปกครองจึงไม่ได้อยู่ที่ว่า ทำอย่างไรตนจึงจะได้ตำแหน่งทางการปกครอง ถ้าความคิดอ่านข้อนี้เกิดขึ้นเป็นประการแรกเสียแล้ว ก็หมายความว่าตนกำลังยืนอยู่บนฐานของความทะยานอยาก ซึ่งหมายความว่าได้เริ่มคดเสียแล้วตั้งแต่เบื้องต้น เป็นการประเดิมนทางปกครองอย่างผิดแบบ เช่นเดียวกับโคจ่าฝูงได้แสดงท่าทีนำทางคดเสียแล้ว ย่อมเป็นนิมิตแห่งอันตรายที่จะตามมาภายหลัง

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักธรรมที่ใช้เป็นบรรทัดฐานในการปกครองโดยตรงไว้หลายประการ โดยจะนำมาประกอบการศึกษาเพียงบางประการ นอกเหนือจากหลักธรรมที่

กล่าวมาในหัวข้อก่อนนี้ ได้แก่ ทศพิธราชธรรม 10 จักรวรรดิวัตร 12 ราชสังคหวัตถุ 4 อคติ 4 และลิจจวชิรานิยม 7 หลักธรรมเหล่านี้ ซึ่งจะได้กล่าวเป็นลำดับไป

1) หลักธรรมสำหรับการปกครองแบบราชาธิปไตย

ทศพิธราชธรรม 10 ประการ เป็นหลักธรรมของผู้ปกครองที่สำคัญยิ่ง เป็นเสมือนศีลและวินัยซึ่งจักต้องสังวรปฏิบัติเพื่อเป็นเครื่องอบรมและคุ้มครองจิตใจไม่ให้ละเมิดอำนาจหน้าที่ โดยอาศัยหลักธรรมนี้เป็นหลักหรือเป็นปทัสถานในการปกครอง จะทำให้เกิดการเคารพรัก เป็นสิ่งคุ้มครองป้องกัน รักษา และอำนวยความสะดวกแก่หมู่คณะหรือมวลชน ผู้ปฏิบัติได้ตามนี้ย่อมได้ชื่อว่าเป็น ราชาที่ทรงธรรม ทศพิธราชธรรม ประกอบด้วย

(1) ทาน คือ การบำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ มีใจเพื่อจะเอาอะไรจากผู้อื่น รวมทั้ง ความ ช่วยเหลือ แก่ ประชาชนผู้อยู่ภายใต้การปกครอง ให้มีความสุขตลอดภัย

(2) ศีล คือ ความประพฤติดีงาม ทั้งทางกาย วาจา เพื่อเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ประชาชน

(3) ปริจาคะ คือ การยอมเสียสละความสุขส่วนตน เพื่อดูแลทุกข์สุขแก่อาณาประชาราษฎร์ โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย

(4) อาชชวะ คือ มีความซื่อสัตย์ ซื่อตรง มีความจริงใจต่อทุกคน

(5) มัททวะ คือ การมีอัธยาศัยไมเยอหยิ่งถือตัว มีกริยาสุภาพอ่อนโยนต่อผู้ใต้ปกครองทุกคน

(6) ตบะ คือ การมีจิตใจเข้มแข็ง รู้จักระงับยับยั้งชั่งใจ มิให้หมกมุ่นในกิเลส ตัณหาหรือมัวเมากับความสุขสำราญต่าง ๆ

(7) อักโกธะ คือ ความไม่โกรธ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่ทำการด้วยลูกแก่โทษ ตัดสินปัญหาด้วยความสุขุมรอบคอบ กอปรด้วยเมตตา

(8) อวิหิงสา คือ การไม่เบียดเบียน ไม่กดขี่ข่มเหงผู้ใต้ปกครอง โดยไม่เป็นธรรม มีความกรุณาและเที่ยงธรรมต่อทุกคน

(9) ขันติ ความอดทน คือ อดทนต่อความยากลำบากทั้งปวง อดทนต่อการวิพากษ์วิจารณ์ คำสรรเสริญนิทา

(10) อวิโรธนะ คือ การประพฤติดนมิให้ผิดไปจากทำนองคลองธรรม ทำการใด ๆ โดยถูกต้องตามหลักนิติธรรม (ระเบียบแบบแผนการปกครอง) หลักยุติธรรม (ความเที่ยงธรรม) และไม่ละเลยหลักศาสนธรรม (ความถูกต้องดีงาม) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 28 ข้อ 176: 112)

จักรวรรดิวัตร 12 ประการ

เป็นพระราชจรรยานุวัตร เป็นหลักธรรมที่ช่วยในการดำเนินกุลโบายและวิเทศโบายหรือความสัมพันธ์ทางการเมือง ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้สรุปจักรวรรดิวัตรไว้ว่าเป็นหน้าที่ของนักปกครองที่ยิ่งใหญ่ 4 ประการ ได้แก่

(1) ธัมมาธิปไตย คือ เคารพธรรมนับถือบูชายำเกรงธรรม ยึดธรรมเป็นหลักเป็นธงชัย เป็นใหญ่ โดยจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรมแก่ (ก) *อันโตชน* ชนภายใน (ข) *พลกาย* บำรุงกองทัพ (ค) *ชัตติยะ* เอาใจใส่เจ้าเมืองต่าง ๆ (ง) *อนุยนต์* ดูแลผู้ติดตาม หรือข้าราชการบริวารพลเรือนทั้งหมด (จ) *พราหมณคฤหบดี* อนุเคราะห์คฤหบดี นักปราชญ์ หมอ พ่อค้า และเกษตรกรทั้งหมดช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์ให้ (ฉ) *เนคมชนบท* ราษฎรทั้งปวงทั้งในเมืองหลวงและชนบท ไม่ทอดทิ้ง (ช) *สมณพราหมณ์* อุปถัมภ์สมณะผู้ทรงศีล (ญ) *มิกปักษี* ให้การคุ้มครองสัตว์อันควรสงวน

(2) มา อธรรมการ คือ กำจัดอธรรม ป้องกันแก้ไขสิ่งชั่วร้ายมิให้เกิดขึ้นในอาณาเขต

(3) ธนานุประทาน คือ แบ่งปันเฉลี่ยทรัพย์สินให้แก่คนยากไร้มิให้ขัดสนในแคว้นแคว้น กระจายรายได้

(4) สมณพราหมณปริปุจฉา คือ รู้จักปรึกษากับสมณะและพราหมณ์ นักปราชญ์ นักวิชาการที่มีคุณธรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 80-110: 59-82)

ราชสังคหวัตถุ 4 ประการ เป็นหลักธรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการวางนโยบายการปกครองและบริหารบ้านเมืองที่เรียกว่า รัฐประศาสน์นโยบาย ทั้งในด้านการปกครอง การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เป็นหลักธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน ทำให้ได้รับความเคารพรักจากผู้อยู่ใต้ปกครอง คือ (1) มีความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญหาร ส่งเสริมการเกษตร (อัสวเมธ) (2) ฉลาดในการบำรุงและส่งเสริมคนดีมีความสามารถในข้าราชการ (บุรุษเมธ) (3) รู้จักวิธีการในการคล่องใจคน (สัมมาปาสะ) และ (4) มีวาจาพูดดีมีใจ คือ รู้จักพูด สุภาพ นุ่มนวล มีเหตุผล (วาชเปยยะ) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 15 ข้อ 120: 138-139) ละเว้นอคติ นักปกครองเมื่อปฏิบัติหน้าที่พึงเว้นความลำเอียงหรือความประพฤติที่คลาดเคลื่อนจากธรรม 4 ประการ คือ (1) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะความชอบ (2) โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง (3) โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลงหรือเขลา และ (4) ภยาคติ ลำเอียงเพราะขลาด

กลัว (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 246: 201)

2) ระบบการปกครองแบบสามัคคีธรรม

ลิจฉวโอปรินานียธรรม 7 (Condition of Welfare) เป็นหลักธรรมที่ทำให้มีแต่ความเจริญ ไม่มีเสื่อม เป็นหลักการปกครองที่ถือเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์และมุ่งถือสามัคคีธรรมในการทำงาน การเคารพในตัวบทกฎหมายและเจตนารมณ์ของประชาชน ตลอดจนส่งเสริมให้มีความดีมาบริหารประเทศ ซึ่งประกอบด้วยหลักปฏิบัติดังนี้ (1) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ (2) พร้อมเพรียงกันประชุมพร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ (3) ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นอยู่ในบทบัญญัติที่วางไว้เป็นธรรมนุญ (4) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววิชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง (5) ให้เกียรติและคุ้มครองสตรี มิให้มีการกดขี่ข่มเหงรังแก (6) เคารพบูชาสักการะเจดีย์ คือ การให้ความเคารพศาสนสถาน ปุชนียสถาน อนุสาวรีย์ประจำชาติ อันเป็นเครื่องเตือนความจำ ปลุกเร้าให้เราทำความดีและเป็นที่รวมใจของหมู่ชน ไม่ละเลยพิธี

เคารพบูชาอันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานที่สำคัญเหล่านั้นตามประเพณีที่ดั่งาม (7) ให้การอารักขา บำรุง ค้ำครอง ป้องกัน อันชอบธรรมแก่บรรพชิต ผู้ทรงศีลทรงธรรมบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นหลักใจและเป็นตัวอย่างทางศีลธรรมของประชาชน เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 134: 78-80)

จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงวางหลักธรรมไว้ทั้งสองแบบ คือ ทั้งระบอบราชาธิปไตยและสามัคคีธรรม ทั้งสองระบบดังกล่าวมิได้ทรงเน้นว่าระบบการปกครองใดดีที่สุด แต่เน้นตรงที่ว่า ถ้าเป็นผู้ปกครองแล้วควรยึดถืออะไรในการปกครอง และให้เป็นไปอย่างถูกต้องชอบธรรมที่สุด ผู้ปกครองไม่ใช่เป็นเพียงผู้จัดสรรด้านสวัสดิการทางสังคมดีและชาญฉลาดเท่านั้น แต่ยังต้องมีพฤติกรรมที่สะอาดโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้อีกด้วย สิ่งที่จะสร้างความชอบธรรมให้ดำรงสถานะอันสูงส่งในหมู่ชนได้ก็คือ คุณธรรม จริยธรรมและความยุติธรรม สรุปลักษณะความเป็นธรรมราชา คือ ธรรมต้องเป็นที่มาของอำนาจหรือความถูกต้องนำไปสู่อำนาจ ไม่ใช่อำนาจนำไปสู่ความถูกต้อง

ตัวอย่างหลักพุทธธรรมที่ได้ยกมาประกอบการพิจารณาตั้งแต่ต้น แม้เพียงบางส่วน ไม่ต้องสงสัยเลยว่า

ไม่เป็นประโยชน์และสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในสมัยพุทธกาลเป็นอย่างดี และยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคม การปกครองและการบริหารบ้านเมืองในปัจจุบันได้อย่างดีอีกด้วย

5. พุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

พระพุทธศาสนาได้แสดงคำสอน ว่าด้วยธรรมชาติไว้ในลักษณะว่าเป็นสิ่งมีอยู่อย่างอิงอาศัยกัน มนุษย์มิใช่เจ้าของหรือเป็นนายธรรมชาติ มนุษย์เป็นส่วนประกอบอันหนึ่งในธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติจึงเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา คือ กฎแห่งความมีอยู่เป็นอยู่ ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ดังนั้น มนุษย์จึงควรปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยจริยธรรมแห่งความสมดุล เรียกว่า จริยธรรมเชิงนิเวศ (Eco-ethics)

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทสำหรับพระภิกษุห้ามทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยทรงปรับอาบัติพระภิกษุผู้ทำลายต้นไม้ พรากรของเขียว ภูตคามทุกชนิด ห้ามมิให้ขุดดิน ห้ามถ้ำยอจจาระ ปัสสาวะหรือบ้วนน้ำลายลงบนต้นไม้ หรือในแม่น้ำลำธาร เป็นต้น เพราะการกระทำดังกล่าว เป็นการทำลายธรรมชาติ

สิ่งแวดล้อมและทำให้ธรรมชาติเสีย
คุณภาพ นอกจากทรงห้ามการทำลาย
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว
พระองค์ยังทรงสรรเสริญการอนุรักษ์
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมว่าเป็นการ
สร้างกุศลและคุณูปการต่อสังคมอีก
ด้วย ดังหลักฐานปรากฏในวนโรปน
สูตรว่า “ชนเหล่าใดปลูกสวนอันน่า
รื่นรมย์ ปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระ
น้ำ บ่อน้ำ และให้ที่พักอาศัย บุญย่อม
เจริญแก่ชนเหล่านั้น ทั้งกลางวันและ
กลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้น
ดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว
ย่อมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน ”
(พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 15 ข้อ
47: 61)

เมื่อนมนุษย์อนุรักษ์ธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมแล้ว ย่อมอำนวยความสะดวก
รื่นรมย์ ความบันเทิงใจและความดีมีค่า
แก่ผู้ได้พบเห็น ดังหลักฐานที่ปรากฏใน
คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวชื่น
ชมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่าง
ไพเราะและจับใจว่า

“ภูมิภาควิหารไปด้วยแนว
ต้นกุ่ม นารื่นรมย์ใจ กึกก้อง ด้วยเสียง
ช้างร้อง นารื่นรมย์ ล้วนแล้วด้วยภูเขา
ย่อมทำให้ยินดี ภูเขาเหล่านั้นมีสี
เขียวดุดมดั่ง งดงาม มีน้ำเย็น ทรง
ความสะอาดไว้ ดารดาษด้วยแมลงค่อม
ทอง ย่อมทำให้รื่นรมย์ใจ ภูเขา
เหล่านั้นเปรียบดังปราสาท เขียวชะอุ่ม

สูงตระหง่านเทียมเมฆ กึกด้วยเสียงช้าง
ร้อง นารื่นรมย์ ย่อมทำให้ยินดี ”
(พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 26 ข้อ
1065-1067: 513)

เมื่อศึกษาจริยธรรมอย่างถ่อง
แท้แล้ว สามารถกล่าวได้ว่า จริยธรรม
เชิงพุทธที่มีโลกทัศน์และมโนทัศน์ต่อ
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมว่าเป็นสิ่ง
สำคัญที่อำนวยความสะดวก และเป็นเหตุ
ปัจจัยเกื้อกูลต่อวิถีชีวิตของมวลมนุษย
โดยเฉพาะในยุควัตถุนิยมสังคมบริโภค
ที่กอบโกยตักตวงผลประโยชน์จาก
ธรรมชาติอย่างไร้ขีดจำกัด

สรุป

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็น
ได้ว่า พระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า
ทรงฉายเด่นอยู่ 2 ด้าน ได้แก่ ด้านที่
พระองค์ทรงบำเพ็ญประโยชน์ส่วน
พระองค์และด้านที่พระองค์ทรง
บำเพ็ญประโยชน์เพื่อสังคม กล่าวคือ
ด้านหนึ่งพระองค์ทรงลิ้มรสและดื่มด่ำ
อยู่กับวิเวกธรรม ไม่คลุกคลีด้วยหมู่
คณะ ส่วนอีกด้านหนึ่ง พระองค์ทรง
เกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับสังคม
โดยเฉพาะทรงมีพระเมตตาและกรุณา
เป็นแรงบันดาลใจ พระทัยอันวย
ประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ให้แก่
หมู่มนุษย์ผู้ถูกเฝ้าปรน ปีบคั้น เสียตแต่ง
ร้อนด้วยเพลิงกิเลสและความทุกข์

อย่างไรก็ตาม แม้พระพุทธเจ้าจะทรงกระตุ้นเตือนให้มนุษย์ตื่นตระหนกและสำเหนียกในการพัฒนาฝึกหัด ขัดเกลาร่างกายเพื่อให้บรรลุอิสรภาพและเกิดสันติภาวะภายใน ในขณะเดียวกัน พระองค์ก็ทรงกระตือรือร้นและปลุกเร้าให้หมู่มนุษย์สำนึกรับผิดชอบและคำนึงถึงบุคคลอื่น ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและสังคม เพื่อให้เกิดดุลยภาพ และบรรลุประโยชน์สุขและความดีงาม จะเห็นได้

จากพระธรรมวินัยทั้งหมดที่ทรงแสดงแก่พุทธบริษัท และจากพระโอวาทก่อนจะทรงส่งพระสาวกคณะแรกไปประกาศพระศาสนาว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 86: 46-47)

บรรณานุกรม

คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. (2541). *สังคมวิทยาเบื้องต้น*.

กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. (2543). *สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2538). *ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก*. กรุงเทพมหานคร:

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2539). *พุทธธรรม*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2545). *ธรรมานุญชีวิต ฉบับ 2 ภาษา*. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.

พระราชวรมนี (ป.อ. ปยุตโต). (2528). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 10, 11, 15, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 35*.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2524). *พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทย*.

กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

Gnanarama, Pategama. (1996). *An Approach to Buddhist Social Philosophy*. Singapore: Ti-Sarana Buddhist Association.

- Kumar, Anand. (2005). *Sociology*. Delhi: Vevek Prakashan.
- Murati, T.R.V. (2003). *The Central Philosophy of Buddhism: A Study of Madhayamika System*. Delhi: Mushiram Manoharlal.
- Rahula, Walpola. (1978). *What the Buddha Taught. Revised and Expanded Edition with Texts from Sutta and Dhammapada. Foreword by Paul Demieville*. London and Bedford: The Gordon Fraser Gallery.